

het woord nooit tot iemand in het bijzonder; ik sprak steeds in het algemeen, en keek dan de Heeren om beurten aan. Zoo kwam ik zonder incidenten tot aan de audiëntie.' (205)

B. C. Meijerman

U. B. Bakker, ed., met een inleiding van A. Galema, *Zuster, kom toch over. Belevissen van een emigrantenfamilie uit Friesland* (Winsum: U. B. Bakker, 1999, 496 blz, ISBN 90 9012854 9; tekst in het Nederlands en in het Engels).

In 1894 arriveerden Lieuwe en Tjitske de Jong met zeven kinderen in South Dakota. Zij hadden het Friese dorpje Hijlaard verlaten om een nieuw leven te beginnen in Amerika. Het verhaal kan verteld worden dankzij hun dochter Baaye, die achterbleef in Friesland. Zij bewaarde alle brieven die haar vanuit Amerika werden gestuurd. Hoewel ze de familie erg miste, is Baaye nooit geëmigreerd omdat haar man Gerrit dit niet wilde. De titel van het boek komt uit één van de vele brieven waarin de familie probeerde hen toch over te halen te komen.

Het boek is samengesteld door Ulbe Bakker, een nazaat van Baaye de Jong. Hij heeft in dit boek alle bewaard gebleven brieven in chronologische volgorde gepubliceerd. Er zijn 185 brieven, die geschreven werden tussen 1894 en 1933 door de ouders, broers en zussen van Baaye. Vanaf 1927 schreef ook Baaye's zoon Sybren, die zijn familie in Amerika ging opzoeken. Ulbe Bakker geeft aan dat hij de brieven vooral heeft gepubliceerd voor familieleden die geïnteresseerd zijn in de geschiedenis van hun voorouders. Het boek lijkt hiervoor echter te nauwgezet en prijzig uitgevoerd. Daarnaast noemt hij de bijdrage die A. Galema van de Rijksuniversiteit Groningen heeft geleverd bij de publicatie. Galema, die zelf gepromoveerd is op het onderwerp 'emigratie' heeft Bakker ervan overtuigd om de brieven te publiceren. Voorin het boek staat haar inleiding van tien bladzijden over 'Noord-Nederlanders die naar Amerika emigreerden in de negentiende eeuw.' Of mevrouw Galema de gegevens van de familie De Jong ook heeft gebruikt bij haar promotie-onderzoek, is niet duidelijk. Het lijkt mij onaannemelijk, aangezien zij in haar verhaal nooit iemand van de familie De Jong noemt. De inleiding geeft een algemeen idee van het verloop van de reis en eerste verblijf van veel immigranten. Daarom sluiten grote delen van de inleiding jammergenoeg niet goed aan op het verhaal van de familie De Jong.

Bakker en Galema suggereren dat de brieven van de familie De Jong nuttige historische bronnen zijn. De inhoud van de 185 brieven levert echter in mijn ogen weinig concrete informatie op voor onderzoek. In verreweg de meeste brieven zijn terugkerende onderwerpen vooral geboorte en sterfte van familieleden, de oogst in Amerika en bezoeken aan mensen die Baaye ook heeft gekend. Toch is *Zuster kom toch over* een zeer charmant en aardig boek. Lieuwe, Tjitske en hun dochters Renske en Lykeltje (zij schreven de meeste brieven) schreven openhartig en vol liefde. Meelezen over de schouders van anderen is een liefhebberij van velen en dit boek bevredigt die nieuwgierigheid. Na enkele brieven is de familie reeds bekend en wordt het steeds interessanter om te lezen hoe het hun verder verging. De foto's die zijn opgenomen in het boek, geven de mensen een gezicht. Tijdens het lezen heeft men regelmatig medelijden met de familieleden. Zij verloren kinderen en hadden het economisch zwaar. Dit had tot gevolg dat Lieuwe de Jong het geld dat hij van zijn dochter Baaye voor de overtocht had geleend, steeds niet kon afbetalen. Zaken als deze zijn de rode draad in de brieven en al lezende raakt men bij de familie betrokken.

Pas aan het eind van elke brief wordt de afzender genoemd. Dit kan soms pagina's duren, wat het boek nodeloos ingewikkeld maakt. Daarnaast zijn er verschillende jaargangen brieven ver-

dwenen, waardoor de rode draad soms even wegvalt. Jammer is ook dat er van Baaye's brieven naar Amerika niet één exemplaar is overgebleven, zodat het beeld eenzijdig blijft. De bijgevoegde stambomen zijn ingewikkeld en waarschijnlijk alleen interessant voor mensen die zich verbonden voelen met de familie De Jong.

Toch is de uitgave van *Zuster kom toch over* verder heel fraai. Het boek bevat mooie foto's en een vertaling in het Engels van alle brieven. Ook is er een uitgebreid notenapparaat waarbij allerlei zaken uit de brieven extra worden uitgelegd. Er is duidelijk met veel liefde en nauwkeurigheid aan het boek gewerkt. Voor een ieder die zich interesseert voor de persoonlijke belevenissen van een emigrantenfamilie is dit boek een aanrader.

Saskia de Boer

J. W. Schot, e. a., ed., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, IV, Huishouden, Medische techniek* (Zutphen: Walburg pers, [Eindhoven]: Stichting historie der techniek, 2001, 349 blz., €40,61, ISBN 90 5730 067 2).

De serie *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw* is voor elke historicus inmiddels bekende kost. En elke keer wordt bij het verschijnen van een deel reikhalzend uitgezien naar het volgende deel. In 2001 verscheen deel vier uit de serie van zeven. Oud en vertrouwd in de uitvoering: rijk geïllustreerd en goed verzorgd. De onderwerpen die in dit deel aan de orde komen (in Tin20-taal worden dat clusters genoemd) zijn huishoudtechniek en medische techniek. Deze onderwerpen liggen op het eerste gezicht ver uit elkaar en worden dan ook afzonderlijk ingeleid.

In het cluster huishoudtechniek staat niet de ontwerper, de vormgever of fabrikant van apparaten centraal, maar de consument of de eindgebruiker. Beter gezegd: het zijn de vertegenwoordigers van de eindgebruikers die aan het woord gelaten worden. Die vertegenwoordigers, zo wordt overtuigend aangetoond, hebben zich in de loop van de twintigste eeuw niet alleen gemobiliseerd in tal van sociale organisaties, maar hebben ook een wezenlijk aandeel gehad in techniekeuzen. Nieuwe deskundigen, waaronder veel vrouwen, uit alle lagen van de bevolking konden zich mede dankzij deze organisaties opwerpen als woordvoerders van hen die het huishouden bestierden: de huisvrouw. Dat het huis, de werkomgeving van de huisvrouw, meer en meer werd volgestopt met techniek, laten de auteurs van dit deel goed zien. Dankzij de implementatie van de techniek in het huishouden, werden de werkzaamheden van de huisvrouw kennis- en arbeidsintensiever. De belangrijkste vraag die de auteurs zich stellen bij de analyse van tal van apparaten zoals de stofzuiger, kachels en fornuizen, kookgerei, strijkijzers en zelfs radio's, is waar het succes van de techniek op was gebaseerd. Duidelijk wordt dat de auteurs de verklaring voor het succes (of falen) niet hebben gezocht in de techniek zelf, maar in de aansluiting van de techniek bij de bestaande gebruikerspraktijk. Het succes van bijvoorbeeld het strijkijzer verklaren de auteurs aldus: '... het spectaculaire succes van het volksstrijkijzer in Amsterdam (was) vooral te danken aan de aansluiting van de techniek bij de negentiende-eeuwse strijkpraktijk van vrouwen.' (citaat pagina 47) De gebruikerspraktijk en de ervaringswereld van de gebruiker is voor de auteurs steeds weer de spil waar het om draait bij techniekontwikkeling en -consumptie. Een enkele keer is die verklaring niet overtuigend, of wordt de bewijsvoering omgedraaid. Bij de analyse van de gebruikersvriendelijkheid van Philips radiotoestellen, merken de auteurs haast terloops op: 'Uit de snelheid waarmee de onderzoeksgroep (van Philips, KB) met een verbeterd ontwerp kwam, mag worden geconcludeerd dat de vroege radiotechniek dicht bij de ervaringswereld van de ontwerpers lag.' (citaat pagina 47) Overigens blijkt het gebruikersperspectief een goede keuze om de ontwikkeling